

De grenzen van barmhartigheid. Nuances in de negatieve attitudes ten aanzien van homoseksualiteit bij christelijke en moslim jongeren.

1 Universeel mededogen en intolerantie: een religieuze paradox?

De twintigste en eenentwintigste eeuw vormen een bijzonder interessante tijd voor interreligieuze studies. Het is voor het eerst in de geschiedenis dat alle grote wereldreligies en ook kleinere geloofsovertuigingen vertegenwoordigd zijn in West-Europa en met elkaar in contact komen. Niet alleen traditionele religies zoals het Christendom, het Jodendom en de Islam maar ook oosterse geloofsovertuigingen zoals de Hare Krishna's, het Sikhisme, het Jainisme en het Boeddhisme zijn vertegenwoordigd. Deze religieuze superdiversiteit (Geldof, 2013) is een realiteit in België en andere Europese landen en stelt onze maatschappij voor boeiende vragen. Is een interreligieuze dialoog tussen deze religies mogelijk? Hoe gaat een seculiere samenleving om met deze diversiteit aan religies? En omgekeerd, hoe gaan religies om met seculiere waarden en gebruiken? In dit hoofdstuk raken we dit thema aan door na te gaan hoe christelijke en moslim jongeren in Vlaanderen staan tegenover homoseksualiteit, een thema dat door alle Abrahamitische religies sterk afgekeurd wordt (Roggemans et al. 2015).

Hoewel alle grote religieuze tradities een boodschap van universeel mededogen en tolerantie uitdragen, toont onderzoek sinds de jaren '50 dat in het algemeen religieuze mensen meer vooroordeel ten aanzien van verschillende (etnische, raciale en seksuele) minderheden rapporteren in vergelijking met niet-religieuze mensen (Hunsberger & Jackson, 2005; Stulhofer & Rimac, 2009; Whitley, 2009).

Die ogenschijnlijke paradox kan alleen begrepen worden door te kijken naar hoe religie als een kenmerk in onderzoek geoperationaliseerd wordt. Indien onderzoekers de religieuze overtuiging van mensen meten in termen van de specificiteit van de overtuiging (bv. christen of moslim) of de sterkte van de religiositeit (de frequentie van het kerkbezoek, zelf-ingeschatte

geloofssterkte) wordt vrijwel steeds een positief verband met vooroordeel gevonden (Batson, Schoenrade, & Ventis, 1993). Een dergelijke benadering geeft echter een te vereenvoudigd beeld van de betekenis van religie die de verschillen in de wijze waarop religie wordt beleefd onvoldoende vat. Of anders gezegd, zij vat onvoldoende de variatie in geloofsbeleving *binnen* een geloofsgemeenschap en alsook tussen verschillende geloofsgemeenschappen. Onderzoek toonde inderdaad dat de betekenis die religieuze personen aan hun geloof geven een cruciale rol speelt in het begrijpen van de relatie tussen religie en vooroordelen. Whitley (2009) onderzocht via een meta-analyse de relatie tussen negatieve opvattingen over homoseksualiteit en verschillende indicatoren van religiositeit zoals fundamentalisme, kerkbezoek, orthodoxie, zelf-ingeschatte geloofssterkte, een intrinsieke en extrinsieke oriëntatie en een *quest* oriëntatie. Van deze indicatoren bleek alleen een religieuze quest oriëntatie – een open en flexibele benadering van religieuze vraagstukken die ruimte laat voor twijfel – consistent negatief samen te hangen met negatieve opvattingen ten aanzien van homoseksualiteit.

In dit artikel onderzoeken we de relatie tussen zelf-ingeschatte religiositeit, religieus gedrag, een quest oriëntatie, autoritarisme en negatieve houdingen tegenover homoseksualiteit bij jonge (leeftijd: 14-24 jaar) christenen en moslims in het Nederlandstalig onderwijs (N: 2834). Dergelijke analyse komt tegemoet aan verschillende lacunes in de literatuur zoals geïdentificeerd door Whitley (2009).

Ten eerste, steunt het bestaande onderzoek naar de relatie tussen een quest oriëntatie en negatieve houdingen tegenover homoseksualiteit zonder uitzondering op steekproeven van universiteitsstudenten in de Verenigde Staten. Dat roept de vraag op of een quest oriëntatie ook tot minder negatieve opvattingen over homoseksualiteit leidt bij (1) lager opgeleide burgers die (2) buiten de VS wonen. In dit artikel gebruiken we data afkomstig van de JOP-schoolmonitor die toelaten een cross-sectie van de Vlaamse jongeren te bestuderen. *Ten tweede*, geeft Whitley aan dat veel van de bestaande studies alleen steunen op eenvoudige (partiële) correlaties. In dit

onderzoek gebruiken we multivariate (multilevel) lineaire regressieanalyses die toelaten de relatie tussen religieuze indicatoren en de houding tegenover homoseksualiteit veel nauwkeuriger te bestuderen door ze uit te zuiveren voor andere kenmerken. *Ten derde*, steunt empirisch bewijs voor de relatie tussen quest oriëntatie en negatieve opvattingen over homoseksualiteit uitsluitend op onderzoek bij christenen. Dat roept de vraag op of een quest oriëntatie wel beschouwd kan worden als een algemene dimensie van religiositeit die los staat van de specificiteit van de overtuiging. Om die reden roept Whitley (2009) op voor meer vergelijkend onderzoek. Voor zover wij weten is dit het eerste onderzoek dat de relatie tussen een quest oriëntatie en negatieve opvattingen over homoseksualiteit bij jonge moslims onderzoekt. *Ten vierde*, situeren we onze bevindingen binnen het bredere debat rond secularisering. In zijn post-seculiere maatschappijthese stelt Habermas dat modernisering niet leidt tot het verdwijnen van religieuze gemeenschappen. Binnen dat perspectief wordt het zoeken naar wederzijds begrip tussen seculieren en religieuze tradities een kernopdracht. (Habermas, 2006; Loobuyck, 2010; Rummens, 2007). Door het onderzoeken van homonegativiteit bij gelovige jongeren trachten we een empirische bijdrage te leveren aan het debat over post-seculariteit dat meestal op een filosofische en abstracte manier wordt gevoerd.

2. Literatuur

2.1 Religie en negatieve houding ten opzichte van homoseksualiteit

In dit artikel gebruiken we de termen ‘homonegativiteit’, ‘negatieve houding ten opzichte van homoseksualiteit’ of ‘seksuele vooroordelen’ door elkaar. Met deze termen verwijzen we naar een set van negatieve en vijandige houdingen ten aanzien van personen met een homoseksuele of lesbische geaardheid, alsook de onderdrukking van deze personen (Herek, 2004). De relatie tussen religie en een negatieve houding ten opzichte van homoseksualiteit is complex en veelzijdig. Op basis van een meta-analyse van studies naar de relatie tussen

religiositeit en houdingen ten opzichte van homoseksuele mannen en vrouwen, stelt Whitley (2009) dat veel afhangt van de manier waarop religie wordt geoperationaliseerd. Opinieonderzoek toonde herhaaldelijk een aanzienlijke samenhang tussen religieuze overtuiging (christelijk, joods of moslim), religiositeit (gemeten door de frequentie van het bijwonen van religieuze diensten en een zelfbeoordeling van religiositeit) en een negatieve houding ten opzichte van homoseksuelen (bv. Stulhofer & Rimac, 2009; Whitley, 2009). Dergelijke relaties zijn empirisch aangetoond voor verschillende religieuze denominaties. Finlay en Walther (2003), bijvoorbeeld, bestudeerden de samenhang tussen een negatieve houding ten opzichte van homoseksuelen met religieuze overtuigingen in de Verenigde Staten. Zij vonden dat de leden van de conservatieve protestantse kerkgenootschappen de meest negatieve houdingen ten opzichte van homoseksuelen erop nahielden, gevolgd door gematigde protestanten en katholieken. Ook in de joodse gemeenschap werden negatieve houdingen tegenover homoseksuelen gevonden, waarbij orthodoxe joden meer bevooroordeeld bleken dan progressieve joden (Schnoor, 2003). In de Europese context, vond Hooghe (2011) negatieve attitudes tegenover homoseksuelen onder moslims.

Al in de eerste studies realiseerden onderzoekers dat eenvoudige indicatoren, zoals "religieuze identiteit" of zelf-gerapporteerde religiositeit de individuele verschillen in religieuze motivaties niet konden vatten. Meer specifiek, slagen ze er niet in de schijnbare paradox tussen enerzijds het door religies onderwezen universeel mededogen en anderzijds de geobserveerde intolerantie door religieuze mensen uit te leggen. Deze vaststelling betekende dan ook het uitgangspunt voor het meer in de diepte bestuderen van de betekenis van religie. Allport en Ross (1967) deden dit door een onderscheid te maken tussen intrinsieke en extrinsieke religieuze oriëntatie. Een intrinsieke religieuze oriëntatie wijst op een meer ontwikkeld, betrokken en oprecht geloof waar mensen proberen om hun leven te leiden volgens de religieuze leer die zij aanhangen. Een extrinsieke oriëntatie wordt geassocieerd met een geëxternaliseerde

en utilitaire oriëntatie ten aanzien van een religie waarbij deze wordt gebruikt als een middel om niet-religieuze doelen te bereiken. Allport en Ross (1967, p. 434) stellen het als volgt: "the extrinsically motivated individual *uses* his religion, whereas the intrinsically motivated *lives* his". Een intrinsieke oriëntatie werd verwacht meer samen te gaan met tolerantie en mededogen. Echter, volgens Altemeyer (1996), meten deze schalen niet wat ze bedoeld waren te meten. Batson, Schoenrade en Ventis (1993) stellen dat de intrinsieke schaal eerder een intense en strikte toewijding aan orthodoxe religieuze overtuigingen en praktijken meet. Dit komt vooral omdat een aantal items uit de oorspronkelijke intrinsieke schaal (bv. "I try hard to carry my religion over into all my other dealings in life" en "If not prevented by unavoidable circumstances, I attend church") ook door een persoon die de neiging heeft om religieuze dogma's te accepteren en gezagsdragers in een strikte, onkritische manier te volgen, zouden kunnen worden gesteund. Een intrinsieke oriëntatie wijst daarom niet noodzakelijk op een tolerante houding. Sterker nog, onderzoek toonde dat een intrinsieke oriëntatie gerelateerd is aan een aantal indicatoren van vooroordelen zoals een negatieve houding ten opzichte van homo's, lesbiennes en niet-religieuze groepen; terwijl een extrinsieke oriëntatie niet lijkt gerelateerd te zijn aan seksuele vooroordelen (Hunsberger & Jackson, 2005; Whitley, 2009). Batson, Schoenrade en Ventis (1993) stelden daarom een derde vorm van religieuze oriëntatie voor, genaamd quest oriëntatie, welke theoretisch wordt geassocieerd met tolerantie. Deze religieuze oriëntatie zou meer in overeenstemming zijn met Allport's oorspronkelijke definitie van een meer ontwikkelde levensbeschouwing, welke een kritische, open benadering van existentiële vragen omvat. Dergelijke benadering wordt vaak vastgesteld bij mensen die hun religie op een meer mystieke manier beleven. Het hebben van een religieuze quest oriëntatie impliceert een bereidheid om te twijfelen, zelfkritisch te zijn en om complexe problemen te confronteren, zoals ethische verantwoordelijkheid, zonder de complexiteit ervan te reduceren. Een quest oriëntatie kan worden onderscheiden van agnosticisme en is slechts minimaal

gecorrleerd aan een intrinsieke (range van correlaties: -0,10 tot 0,10) of extrinsieke (range van correlaties: 0,00-0,25) oriëntatie (Batson, Schoenrade, & Ventis, 1993). Een religieuze quest oriëntatie werd reeds in verband gebracht met universeel mededogen en wordt systematisch negatief gerelateerd aan homonegativiteit en andere indicatoren van vooroordelen (Batson, Eidelman, Higley, & Russell, 2001; Hunsberger & Jackson, 2005; Whitley, 2009). Batson en collega's (2001) toonde dat respondenten met een hoge quest oriëntatie enkel minder bereid waren om financiële steun te geven aan een anti-homo individu als dit geld zou worden gebruikt om de intolerantie jegens homo's en lesbiennes te bevorderen. Dit wijst nogmaals op een hoge religieuze cognitieve complexiteit.

Dit korte overzicht suggereert duidelijk dat een quest oriëntatie het potentieel draagt om een dimensie aan religiositeit toe te voegen die positief verband houdt met een open en tolerante houding ten opzichte van verschillen in het algemeen en homoseksualiteit in het bijzonder. Echter, zoals reeds aangegeven in de inleiding, de empirische steun voor die stelling vloeit hoofdzakelijk voort uit bivariate of partiële correlaties vastgesteld bij hoger opgeleide christenen in Noord-Amerika. Daarom vormt het beantwoorden van de vraag of een quest oriëntatie ook bij de doorsnee bevolking in Europa en onder niet-christenen tot minder negatieve gevoelens ten aanzien van homoseksuelen leidt, een cruciale stap in de exploratie van deze oriëntatie. In dit artikel willen we dan ook een antwoord bieden op deze vraag.

2.2 Context van de studie

België kan, in vergelijking met andere Europese landen, gezien worden als een liberaal land met betrekking tot LGBT¹-rechten. Zo kunnen sinds 2003 in België twee personen van hetzelfde geslacht in het burgerlijk huwelijk treden, en werd in 2006 het adopteren van kinderen door mensen van hetzelfde geslacht wettelijk geregeld. Daarnaast blijkt uit onderzoek dat

¹ LGBT staat voor lesbian, gay, bisexual, en transgender

Belgen positiever staan ten aanzien van het verlenen van huwelijks- en adoptierechten in vergelijking met het Europees gemiddelde. (ILGA-Europe, 2013). Het promoten van tolerantie ten aanzien van homoseksualiteit vormt een belangrijk onderdeel van de burgerschapsvorming in het onderwijs en sinds 2012 is er ook een strafverzwaring voor geweld ten aanzien van LGBT's.

Op religieus vlak kan België gezien worden als een land met een traditioneel sterke maar ook aftakelende katholieke traditie. Zo neemt het kerkbezoek sinds 1967 in toenemende mate af (Dobbelaere & Billiet, 2010). Vooral jongeren zijn minder religieus betrokken. Toch blijft de katholieke traditie sterk verankerd binnen de culturele tradities. Dit is te wijten aan het feit dat het katholicisme in België nooit concurreerde met het protestantisme waardoor betrekkelijk weinig mensen op expliciete wijze het bestaan van deze rituelen en tradities in vraag stelden. Dat is ook de reden waarom het verval in de katholieke tradities (doopsel, katholieke dienst op begrafenis, ...) zich minder heeft doorgezet in vergelijking met de sterke afname in het kerkbezoek (Dobbelaere & Billiet, 2010). Daarnaast toont onderzoek dat het katholieke geloof nog steeds een sterke invloed heeft op de politieke waarden en cultureel conservatisme (Duriez, Luyten, Snauwaert, & Hutsebaut, 2002). Een ander beeld vinden we (bij kinderen van) niet-Westerse immigranten. Zoals in de meeste Europese landen is er in België een steeds groter wordende groep jongeren van niet-Westerse origine voor wie religie een belangrijke rol in hun leven speelt. De meerderheid van deze niet-Westerse immigranten in België zijn van Marokkaanse of Turkse oorsprong en moslim. Gedurende het laatste decennium steeg de proportie moslim jongeren in de Belgische grootsteden tot 25% in Gent en Antwerpen en 40% in Brussel (Vettenburg, Elchardus, Put, & Pleysier, 2013). Bevindingen van PISA-onderzoek tonen dat Turkse en Marokkaanse immigranten van de tweede en derde generatie zich in vergelijking met de autochtone jongeren vaker in sociaal en economisch gedepriveerde gezinssituaties bevinden (Jacobs & Rea, 2011). Daarnaast toont onderzoek dat er zich binnen

de moslimgemeenschap verschillen aftekenen ten aanzien van seksuele vooroordelen. In Nederland blijken Turkse immigranten meer negatief te staan ten aanzien van homoseksualiteit dan Marokkaanse immigranten (Adolfson & Keuzenkamp, 2006). Gungor en collega's (2011) wijzen op de sterkere gerichtheid op het land van oorsprong (etnische taal en mediagebruik) en een sterkere sociale cohesie bij de Turkse gemeenschap. De hogere mate van collectieve culturele continuïteit bij Turkse jongeren zorgt voor een sterkere socialisatie van de normen en waarden uit het land van oorsprong. We verwachten daarom dat Turkse moslims negatiever staan tegenover homoseksualiteit dan Marokkaanse moslims.

3. Methodologie

3.1 Data

Dit artikel onderzoekt de mate waarin seksuele vooroordelen ten aanzien van homoseksualiteit bij jonge christenen en moslims beïnvloed worden door een religieuze quest oriëntatie, zelf-ingeschatte religiositeit, autoritarisme en verschillende relevante achtergrondvariabelen. We maken gebruik van data verzameld via het Jeugdonderzoeksplatform (JOP). In 2013 bevroeg het Jeugdonderzoeksplatform 4618 jongeren tussen 14 en 23 jaar uit het secundair onderwijs in 87 scholen in Vlaanderen en Brussel (http://www.jeugdonderzoeksplatform.be/files/Technisch_verslag_JOP-schoolmonitor_2013.pdf).

De jongeren kregen een individuele vragenlijst die ze in de klas konden invullen. De response rates op schoolniveau en op leerling niveau bedroegen respectievelijk 44.7% en 88%¹. De data werden gewogen op basis van geslacht en opleidingsniveau (hoogste wegingsfactor = 1.18 ; technisch rapport zie Bradt en collega's (2014)). Ongeveer 41% van de respondenten noemde zichzelf christen², 20% moslim, 37% ongelovig. 2% gaf aan een andere

² De christelijke groep bestaat uit katholieken (91%), protestanten (4%) en andere christelijke religies (e.g., getuige van Jehova, evangelische christenen) (5%).

geloofsovertuiging te hebben (bvb., Boeddhisme, Hindoeïsme, New Age, etc.). In het licht van onze onderzoeksvraag en met het oog op het gebruiken van duidelijk identificeerbare geloofsgroepen, gebruiken we in dit hoofdstuk uitsluitend de christenen en de moslims (61% van de steekproef; N=2834).

3.2 Variabelen

Negatieve attitude ten aanzien van homoseksualiteit

Naar een negatieve attitude tegenover homoseksualiteit wordt gepeild op basis van een ingekorte versie van de homofobie-schaal (Wright, Adams, & Bernat, 1999) en de “attitudes toward gay men” schaal (Ellis, Kitzinger, & Wilkinson, 2003). Sommige auteurs maken een onderscheid tussen negatieve attitudes ten aanzien van lesbische vrouwen en negatieve attitudes ten aanzien van homoseksuele mannen. Onderzoek heeft echter aangetoond dat de correlatie tussen Herek’s “attitudes toward lesbians” schaal en de “attitudes toward gay men” schaal, erg hoog is ($r=.87$) en door dezelfde determinanten worden verklaard (Herek, 1994; LaMar & Kite, 1998; Whitley & Aegisdottir, 2000). Daarom maken wij geen onderscheid tussen negatieve attitudes naar homoseksuele mannen of lesbische vrouwen. Respondenten beoordeelden zes items gaande van openlijke vooroordelen tegenover homoseksuelen (“Agressie tegenover homo’s is aanvaardbaar”) tot minder expliciete stellingen (“Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen”) op een 5-punten Likert schaal van “Helemaal niet akkoord” tot “Helemaal akkoord”. De gebruikte items omvatten zowel de gedrags- als de cognitieve dimensies van de negatieve attitudes tegenover homoseksuelen ($\alpha_{\text{christenen}}=.86$; $\alpha_{\text{moslims}}=.83$). Hogere scores impliceren negatievere attitudes ten aanzien van homoseksualiteit.

Kenmerken van de religieuze overtuiging

Religie wordt gemeten aan de hand van de religieuze overtuiging, zelf-ingeschatte religiositeit, religieus gedrag en het hebben van een religieuze quest oriëntatie. Respondenten

werd gevraagd zichzelf te categoriseren op basis van 15 categorieën. Voor respondenten waarbij geen enkele categorie van toepassing is, werd een open antwoordcategorie voorzien. Zelf-ingeschatte religiositeit wordt gemeten op basis van het item “Hoe belangrijk is geloof/religie/spiritualiteit voor jou?” door middel van een 11-punten Likert-schaal gaande van 0 “Helemaal niet belangrijk” tot 10 “Heel belangrijk”.

Naar het religieus gedrag bij de christenen werd gepeild aan de hand van het item “Ik ben een gelovig christen, en ik ga regelmatig naar de kerk” tegenover “Ik ben een gelovig christen, maar ik ga niet zo vaak naar de kerk” of “Ik ben iemand die twijfelt, maar ik ben toch min of meer christelijk”. Naar het religieus gedrag bij de moslims werd gepeild aan de hand van het item “Ik ben een gelovig moslim, en ik houd me strikt aan de geloofsregels” tegenover “Ik ben een gelovig moslim, maar ik houd me niet strikt aan de geloofsregels” of “Ik ben iemand die twijfelt, maar ik ben toch min of meer moslim”.

Religieuze quest oriëntatie werd gemeten op basis van een verkorte 3-item versie van de religieuze quest oriëntatie-schaal: (Batson & Schoenrade, 1991a, 1991b) “Twijfel is een belangrijk deel van mijn religie”, “Ervaringen in het leven doen me soms anders denken over mijn religie”, en “Ik stel mijn religie soms in vraag” ($\alpha_{\text{Christenen}}=.70$; $\alpha_{\text{Moslims}}=.68$)³. Deze items werden beantwoord op een 5-punten schaal gaande van “Helemaal niet akkoord” tot “Helemaal akkoord”. Niet religieuze mensen konden daarnaast aangeven dat de vraag niet van toepassing was. .

Controlevariabelen

Autoritarisme is een sociaalpsychologisch kenmerk waarbij men blindelings autoriteitsfiguren volgt, traditionele waarden aanhangt en zich vijandig opstelt tegenover groepen die deze waarden schenden (Altemeyer, 1996). Daarnaast hangt autoritarisme samen

³ Multi-group confirmatorische factor analyse geeft aan dat de quest schaal gelijkaardig is voor moslims en christenen (RMSEA= 0.03; $\text{Chi}^2=3.56$).

met allerlei vooroordelen waaronder negatieve attitudes tegenover lesbiennes en homoseksuelen (Wilkinson, 2004). Om autoritarisme te meten, werden drie items ontleend aan de F-schaal ontwikkeld door Adorno en collega's (1993), die vaak gebruikt wordt in sociologisch onderzoek. Deze items – vb. “Er zijn twee soorten mensen: sterken en zwakken”, “Als mensen minder zouden praten en harder zouden werken, zou alles beter zijn” – werden gemeten aan de hand van een 5-punten Likertschaal gaande van “Helemaal niet akkoord” tot “Helemaal akkoord” ($\alpha_{\text{christenen}}=.57$; $\alpha_{\text{moslims}}=.57$).

Leeftijd, gender, onderwijsvorm (algemeen secundair onderwijs (aso), technisch secundair onderwijs (tso) en secundair beroepsonderwijs (bso)) en onderwijsniveau van de ouders werden gebruikt als controlevariabelen. Voorgaand onderzoek toont dat jongens en lager geschoolden meer bevooroordeeld zijn tegenover homoseksualiteit dan meisjes en hoger opgeleiden (Kite & Whitley, 1996). Bijna alle moslimjongeren in België zijn (kinderen van) immigranten. Ze vormen geen homogene populatie en variëren, bijvoorbeeld, in de mate waarin ze gericht zijn op hun eigen gemeenschap. Om de gerichtheid op de eigen gemeenschap te meten, vroegen we aan de respondenten met hoeveel vrienden en familie er Nederlands wordt gesproken (gaande van 0 “Met niemand” tot 4 “Met iedereen”). Er werd daarnaast nog een variabele geconstrueerd die peilt naar het migratieverleden door te vragen in welk land de jongere, zijn/haar moeder, vader en grootmoeder (langs moeders kant) werden geboren. Zo werden jongeren van Marokkaanse, Turkse en andere achtergronden van elkaar onderscheiden.

3.3 Data-analyse

Beschrijvende statistieken worden weergegeven in tabel 1. Daarnaast werden Anova met post-hoc Bonferroni testen gebruikt om de gemiddelde scores voor de religieuze variabelen en homonegativiteit te vergelijken tussen moslims en christenen.

In de multivariate analyses kiezen we ervoor om de modellen voor christenen en moslims apart te schatten⁴. De reden hiervoor is tweevoudig. Enerzijds willen we nagaan of de impact van een quest oriëntatie op attitudes tegenover homoseksualiteit onafhankelijk zijn van een specifieke religie. Anderzijds is het aantal mogelijke interacties groot en zijn aparte analyses beter geschikt om de onderzoeksvragen te beantwoorden..

Multivariate (multilevel) lineaire regressie werd gehanteerd om de invloed van religieuze en sociaal-demografische indicatoren na te gaan op negatieve attitudes tegenover homoseksualiteit. Dezelfde stappen werden gevolgd voor beide groepen. In elke regressie werd in het eerste model de sociaal-demografische indicatoren ingevoerd. Autoritarisme en de religieuze variabelen werden achtereenvolgens toegevoegd in modellen 2 t.e.m. 5. Een multilevel model werd gebruikt om correcte standaardfouten te berekenen van de parameters aangezien de data geclusterd zijn (studenten zijn bevroegd binnen scholen).

4. Resultaten

De beschrijvende analyse (tabel 1) illustreert dat moslimjongeren ondervertegenwoordigd zijn in het algemeen secundair onderwijs in vergelijking met christelijke jongeren. Ongeveer 50% van de christelijke jongeren volgt les in het algemeen secundair onderwijs, tegenover 26% van de moslimjongeren. De meeste moslimjongeren (39%) volgen les in het beroepsonderwijs. Dit aantal is bijna twee keer zo groot als dat van christelijke jongeren (20%). Eenzelfde patroon is zichtbaar voor de jongeren met ten minste één hoogopgeleide ouder. Christelijke jongeren hebben ongeveer in 69% van de gevallen minstens één hoogopgeleide ouder tegenover 35% van de moslimjongeren. Deze statistieken illustreren dat moslimjongeren een sociaal-economisch zwakkere achtergrond hebben.

⁴ Een analyse waarin de resultaten simultaan voor christenen en moslims worden berekend, levert dezelfde conclusies op en kan op aanvraag ter beschikking worden gesteld.

TABEL 1. BESCHRIJVENDE STATISTIEKEN VOOR DE ONAFHANKELIJKE VARIABELEN: FREQUENTIES, GEMIDDELDEN EN STANDAARDAFWIJKINGEN.

Variabele*	Christenen		Moslims	
	Gemiddelde (St. afw.)	Frequentie (in %)	Gemiddelde (St. afw.)	Frequentie (in %)
Gender (vrouw)		53.33		49.26
Leeftijd	16.76 (1.43)		17.50 (1.70)	
Onderwijsvorm				
	Aso	50.30		26.38
	Tso	29.72		34.68
	Bso	19.98		38.94
Minstens één hoogopgeleide ouder (tertiaire scholing)		68.70		34.82
Gebruik van de Nederlandse taal	/		1.13 (1.18)	
Etniciteit				
	Turks	/		28.85
	Marokkaans			51.22
	Ander	/		19.93
Vaak naar de kerk gaan (christenen) of strikt de religieuze voorschriften volgen (moslims)		10.33		53.77
Religieuze quest oriëntatie ^a	49.11 (22.72)		33.22 (23.96)	
Zelf-gerapporteerde religiositeit ^a	4.31 (2.68)		8.93 (1.73)	
Autoritarisme ^a	42.94 (19.55)		48.25 (22.62)	
Attitude tegenover homoseksualiteit ^a	21.55 (19.75)		46.30 (25.13)	
N		1904		930

^a Gemiddelden voor christelijke en moslimjongeren verschillen aanzienlijk voor deze schalen $p < .00$ (Anova met post-hoc Bonferroni test)

Christelijke en moslimjongeren verschillen van elkaar in de mate van hun religiositeit. Moslims rapporteren een hogere mate van religiositeit dan christenen. Van de christenen gaat 10% regelmatig naar de kerk terwijl van de moslims 54% aangeeft de religieuze voorschriften strikt te volgen. Gemiddeld scoren de christenen hoger op de religieuze quest oriëntatie-schaal dan moslims. Moslims rapporteren meer autoritarisme en meer negatieve attitudes tegenover homoseksualiteit dan christenen. Hieronder onderzoeken we in welke mate de verschillen in attitudes tegenover homoseksualiteit bij christenen (tabel 2) en moslims (tabel 3) verklaard kunnen worden door religieuze en niet-religieuze variabelen.

4.1 Multivariate (multilevel) regressieanalyse – christenen

In model 1 worden de (sociale) achtergrondkenmerken ingevoerd (tabel 2). Meisjes en jongeren die les volgen in het aso hebben minder negatieve attitudes tegenover homoseksualiteit dan jongens en leerlingen die les volgen in het tso en bso. Leeftijd en onderwijsniveau van de ouders hangen niet significant samen met vooroordelen tegenover homoseksualiteit. In modellen 2 t.e.m. 4 worden autoritarisme en de religieuze variabelen toegevoegd. Zoals voorgaand onderzoek aantoonde, hangen zelf-gerapporteerde religiositeit, vaak naar de kerk gaan en een autoritaire attitude samen met meer homonegativiteit. In model 5 wordt de quest oriëntatie toegevoegd. Net zoals in de Noord-Amerikaanse steekproeven, en gebaseerd op onze cross-sectie van de Vlaamse christelijke jongeren vinden we dat – zelfs wanneer rekening wordt gehouden met verscheidene relevante voorspellers van negatieve attitudes tegenover homoseksualiteit – een religieuze quest oriëntatie samenhangt met minder vooroordelen tegenover homoseksualiteit ($\beta = -0.09$). De sterkte van deze relatie is identiek aan degene die gevonden werd in het model waar enkel de quest oriëntatie werd toegevoegd (model niet getoond). Dit betekent dat het effect van een quest oriëntatie niet gemedieerd wordt door één van de controlevariabelen. Deze bevinding in een Europese steekproef is een belangrijke aanwijzing dat de relevantie van een quest oriëntatie voor christenen niet beperkt wordt tot hoogopgeleide jongeren uit Noord-Amerika bij wie voorgaand onderzoek voornamelijk plaatsvond. Een volgende logische stap is het onderzoeken van een gelijkaardige relatie bij jongeren met een ander geloof, de Islam.

4.2 Multilevel regressieanalyse – moslims

De analyses voor moslimjongeren in tabel 3 geven gelijkaardige trends weer. Net zoals bij christelijke jongeren, hebben meisjes en jongens die les volgen in het aso minder negatieve attitudes tegenover homoseksualiteit dan jongens en leerlingen die les volgen in tso of bso

(model 1). Leeftijd, het gebruik van de Nederlandse taal en het onderwijsniveau van de ouders hangen niet significant samen met homonegativiteit. Moslims met een Turkse achtergrond hebben meer vooroordelen tegenover homoseksualiteit dan moslims met een Marokkaanse of andere achtergrond. In modellen 2 t.e.m. 4 worden autoritarisme en de religieuze variabelen toegevoegd. Net zoals bij de christenen, hangen de zelf-ingeschatte religiositeit, het strikt volgen van de religieuze voorschriften, en autoritarisme samen met meer vooroordelen tegenover homoseksualiteit. In model 5 wordt de quest oriëntatie toegevoegd. In een model zonder controlevariabelen (niet getoond) is de relatie tussen een quest oriëntatie en negatieve attitudes tegenover homoseksualiteit iets sterker ($\beta = -0.12$) in vergelijking met het multivariate model 5, maar ook in dit model is er een significante samenhang tussen beide ($\beta = -0.08$). Om te testen of de effectgrootte van de quest oriëntatie verschillend is voor christenen en moslims, werd de formule van Paternoster en collega's (1998) toegepast om de gelijkheid van de regressiecoëfficiënten te testen. Uit deze analyse blijkt dat de sterkte van het effect van quest oriëntatie niet significant verschillend is voor christenen en moslims ($z = 0.224$; $p = 0.823$). De sterkte van het effect van een quest oriëntatie is op zichzelf relatief bescheiden. Toch is het belangrijk om twee redenen. Ten eerste biedt het een verklaring *bovenop* een model dat al een aanzienlijke verklaringskracht ($> 22\%$) heeft. In deze zin biedt een quest oriëntatie een verklaring daar waar de klassieke predictoren tekort schieten. Ten tweede, lijkt vooral het feit dat het effect zich zowel bij christenen als moslims voordoet cruciaal. Dat impliceert dat het stimuleren van de ontwikkeling van een quest oriëntatie kan gebeuren *ongeacht* de specificiteit van de religie. Ondanks dat de christelijke en moslim jongeren dus sterk verschillen in de intensiteit waarmee de religie wordt beleefd, hangt een quest oriëntatie in beide groepen in gelijke mate samen met minder vooroordelen ten aanzien van homoseksualiteit.

TABEL 2. MULTILEVEL ANALYSE VAN DEMOGRAFISCHE EN RELIGIEUZE VARIABELEN MET NEGATIEVE ATTITUDES TEGENOVER HOMOSEKSUALITEIT BIJ CHRISTELIJKE JONGEREN

	Model 0	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Gender (vrouw)		-0.34***	-0.32***	-0.33***	-0.33***	-0.33***
Leeftijd		-0.00	-0.01	-0.02	-0.02	-0.01
Onderwijsvorm (ref. aso)						
Tso		0.11***	0.10**	0.10***	0.10***	0.09***
Bso		0.20***	0.18***	0.16***	0.16***	0.14***
Minstens één hoogopgeleide ouder (tertiaire scholing)		0.04	0.03	0.04	0.04	0.04
Autoritarisme			0.17***	0.16***	0.15***	0.15***
Zelf-gerapporteerde religiositeit				0.19***	0.12***	0.14***
Vaak naar de kerk gaan					0.17***	0.16***
Religieuze quest oriëntatie						-0.09***
ICC	16.1%	10.3%	9.0%	6.1%	5.8%	5.5%
Totale R ²		17.5%	20.8%	25.3%	27.9%	28.6%

Gestandaardiseerde beta-coëfficiënten worden weergegeven; * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

TABEL 3. MULTILEVEL ANALYSE VAN DEMOGRAFISCHE EN RELIGIEUZE VARIABELEN MET NEGATIEVE ATTITUDES TEGENOVER HOMOSEKSUALITEIT BIJ MOSLIMJONGEREN

	Model 0	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
Gender (vrouw)		-0.29***	-0.28***	-0.29***	-0.29***	-0.29***
Leeftijd		-0.03	-0.04	-0.04	-0.05	-0.05
Onderwijsvorm (ref. aso)						
Tso		0.16***	0.16***	0.13**	0.12**	0.12**
Bso		0.17***	0.17***	0.14**	0.14**	0.14**
Minstens één hoogopgeleide ouder (tertiaire scholing)		-0.03	-0.03	-0.05	-0.05	-0.05
Gebruik van de Nederlandse taal		-0.08*	-0.08	-0.05	-0.05	-0.05
Etniciteit (ref. Turks)						
Marokkaans		-0.18***	-0.18***	-0.18***	-0.18***	-0.18***
Ander		-0.22***	-0.22***	-0.17***	-0.16***	-0.16***

Autoritarisme			0.07	0.07*	0.08*	0.08*
Zelf-gerapporteerde religiositeit				0.20***	0.16***	0.14***
Strikt volgen van de religieuze voorschriften					0.11**	0.10*
Religieuze quest oriëntatie						-0.08*
ICC	7.6%	4.6%	4.5%	4.2%	3.7%	4.0%
Totale R ²		17.5%	17.9%	21.3%	22.3%	22.6%

Gestandaardiseerde beta-coëfficiënten worden weergegeven; * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

5. Discussie en conclusie

In dit artikel onderzochten we de relatie tussen zelf-ingeschatte religiositeit, religieus gedrag, het hebben van een quest oriëntatie, autoritarisme en negatieve houdingen tegenover homoseksualiteit bij jonge (leeftijd: 14-23 jaar) Vlaamse christenen en moslims (N: 2834). Hiermee komen we tegemoet aan verschillende door Whitley (2009) vastgestelde lacunes in de literatuur. Whitley gaf aan dat het hebben van een religieuze quest oriëntatie de enige religieuze indicator is die negatief samenhangt met homonegativiteit. Maar dat het onderzoek naar quest oriëntatie uitsluitend is uitgevoerd bij Noord-Amerikaanse christelijke studenten. Daarnaast werden meestal eenvoudige (partiële) correlaties gerapporteerd.

Omwille van deze lacunes onderzochten we eerst of een negatieve relatie tussen het hebben van een quest oriëntatie en vooroordelen ten aanzien van homoseksualiteit ook bestaat bij christenen buiten de Verenigde Staten. Hiermee toonden we aan dat onze respondenten en onze resultaten vergelijkbaar zijn met voorgaand onderzoek. Dit gaf ons een uitstekende basis om voor het eerst de relatie tussen quest oriëntatie en seksuele vooroordelen te onderzoeken bij (jonge) moslims. In Vlaanderen, zoals in de meeste Europese landen, komen de meeste moslim jongeren uit een sociaal-economische zwakkere achtergrond, zijn hun ouders afkomstig uit rurale gebieden waar traditionele genderrollen de norm zijn (Huschek, de Valk, & Liefbroer, 2011), staan ze negatiever ten aanzien van homoseksualiteit (Hooghe, 2011), en rapporteren ze een hogere mate van zelf-ingeschatte religiositeit en religieus gedrag wanneer ze vergeleken

worden met christenen (Phalet & Gungor, 2004). Omwille van al deze redenen is het vinden van een positieve relatie tussen een quest oriëntatie en tolerantie ten aanzien van homoseksualiteit bij moslims, die in sterkte vergelijkbaar is met die bij de christelijke jongeren, een sterke aanwijzing dat een religieuze quest oriëntatie een algemene religieuze dimensie is (voor zowel christenen als moslims) die tolerantie en respect bevordert ten aanzien van homoseksualiteit.

Wat betekenen onze bevindingen in de context van een sterk gesecculariseerd land zoals België? Volgens de klassieke secularisatiethese zal religie, door een toenemende modernisering, aan belangrijkheid inboeten en zijn betekenis verliezen voor het publieke en politieke debat. Habermas (2006, 15) stelt in zijn artikel “Religion in the Public Sphere” dat aanhangers van de seculariseringstheorie overtuigd zijn dat “in the long run, religious views will inevitably melt under the sun of scientific criticism and that religious communities will not be able to withstand the pressures of some unstoppable cultural and social modernization.” Volgens de secularisatie these zullen moslim minderheden in Europese landen eenzelfde seculariseringsproces doormaken en uiteindelijk een seculiere manier van leven assimileren (Fleischmann & Phalet, 2012). Deze manier van denken heeft twee grote problemen: ten eerste, biedt het geen antwoord op de vaststelling dat secularisering voornamelijk een West-Europees fenomeen is en een uitzondering in vergelijking met de rest van de wereld (Fleischmann & Phalet, 2012). In de Verenigde Staten en ontwikkelingslanden zoals India en Brazilië lijkt een toenemende modernisering niet hand in hand te gaan met een afname van religiositeit. Daarnaast, toont een studie in Nederland dat een hoger opleidingsniveau bij tweede generatie moslims niet samenhangt met een afname van religiositeit en religieus gedrag (Maliepaard & Gijsberts, 2012). Kortom, de overtuiging dat religie zal verdwijnen met een toenemende modernisatie lijkt naïef. Het lijkt er meer op dat religie zal blijven bestaan. Ten tweede, respecteert deze manier van denken de identiteit van het religieuze individu niet. Inderdaad, er wordt verwacht dat het

religieuze individu seculier zal worden en zijn religieuze overtuigingen achterwege aangezien er wordt aangenomen dat ze incompatibel zijn met seculiere idealen. Daarnaast gaat het vaak over minderheidsgroepen voor wie religie erg belangrijk is. Deel zijn van een religieuze gemeenschap geeft immigranten een toevluchtsoord, respect, en hulpbronnen die hun in staat stellen om beter om te gaan met problemen die op hun weg komen na de migratie (Hirschman, 2004).

De cruciale vraag wordt dan, hoe kunnen Westerse samenlevingen die worden gekarakteriseerd door een groeiende groep jonge moslims een tolerante en respectvolle attitude ten aanzien van homoseksualiteit bevorderen zonder religieuze overtuigingen te stigmatiseren en te banaliseren.

Om dit te bewerkstelligen is er volgens Habermas nood aan een post-seculier perspectief waarbij er wordt aanvaard dat religieuze gemeenschappen zullen blijven bestaan en niet zullen verdwijnen door een toenemende modernisering. In een post-seculier perspectief, dienen seculiere en religieuze tradities elkaar ernstig te nemen en wederzijds te tolereren (Habermas, 2006; Loobuyck, 2010; Rummens, 2007). Het post-seculier denken zoekt naar manieren waarop religieuze tradities gerespecteerd kunnen worden zonder de verworvenheden van de secularisatie op te offeren. Dit vereist een gezamenlijk en complementair leerproces. De seculiere zijde moet volgens Habermas evolueren naar een post-metafysisch denken dat de huidige staat van wetenschappelijke kennis niet overdrijft. Hierbij moet er worden opgepast dat wetenschappelijke feiten niet worden opgeblazen met achterliggende metafysische assumpties. Hieruit volgt dat de relativiteit van de metafysische assumpties van het naturalisme worden erkend ⁵. Zolang secularisten overtuigd zijn dat religieuze tradities archaïsche en

⁵ Habermas stelt dat de naturalistische achtergrond van het secularisme nog steeds onderwerp is van een open filosofisch debat. De radicale vorm van het naturalisme reduceert de hele werkelijkheid tot een louter fysieke werkelijkheid en beschouwt alleen datgene als waar indien het gereduceerd kan worden tot gecontroleerde observaties en causale verklaringen. Het is deze scientistische reductie van de werkelijkheid, die niet hetzelfde is als wetenschappelijke kennis, waar Habermas op doelt.

anachronistische overblijfselen zijn van een pre-modern tijdperk dat wordt gekarakteriseerd door wreedheid en irrationaliteit is er weinig ruimte voor wederzijds begrip. Aan de religieuze zijde, pleit Habermas voor een reflexieve religiositeit. Dit betekent niet dat religieuze individuen hun religieuze overtuigingen moeten ontkennen. Wel dat ze de godsdienstvrijheid erkennen en aanvaarden dat iemand door middel van redelijke argumenten het oneens kan zijn met religieuze geloofswaarheden. Daarnaast moet religie de autonomie van de seculiere wetenschap erkennen en aanvaarden dat een moderne pluralistische samenleving gebaseerd is op universele waarden van vrijheid en gelijkheid. Alleen als religie deze waarden heeft geïnternaliseerd door middel van een reflexieve reconstructie van de geloofswaarheden kan het ernstig genomen worden in het post-seculiere publieke debat.

Meestal blijft voorgaande discussie vastzitten op een filosofisch niveau zonder concreet ankerpunt om aan de slag te gaan in de praktijk. De religieuze quest oriëntatie, die in dit hoofdstuk empirisch werd onderzocht, kan een concreet werkmiddel zijn. Een religieuze quest oriëntatie impliceert een meer in vraag stellende, tolerante, open en flexibele religieuze beleving. Onze resultaten geven aan dat een religieuze quest oriëntatie positief samenhangt met de aanvaarding van homoseksualiteit zowel bij christelijke en moslim jongeren, zelfs na controle voor zelf-ingeschatte religiositeit, autoritarisme en andere controle variabelen. Jongeren met een religieuze quest oriëntatie lijken meer in overeenstemming te zijn met de universele boodschap van mededogen uit hun religieuze traditie. Zo een oriëntatie kan de invloed en bezwaren van de meer conservatieve interpretaties van hun religie ten opzichte van homoseksualiteit verzachten (Batson, Denton, & Vollmecke, 2008). Een religieuze quest oriëntatie geeft hoop op de mogelijkheid tolerantie van binnenuit een religie te ontwikkelen waarbij de religieuze identiteit niet hoeft te worden verworpen om verenigbaar te zijn met

seculiere waarden. Een interessante toekomstige onderzoekspiste is hoe een religieuze quest oriëntatie gecultiveerd kan worden tijdens godsdienst lessen.

Hoewel in het algemeen moslim jongeren meer vooroordelen ten aanzien van homoseksualiteit rapporteren dan christenen, bestaat er binnen beide groepen aanzienlijke variatie. Belangrijk in die context is vooral dat voor zowel christenen als moslims *dezelfde* factoren – geslacht, een lager opleidingsniveau, de zelf-ingeschatte religiositeit, autoritarisme, religieus gedrag en een quest oriëntatie – homonegativiteit voorspellen.

Voor het hebben van een religieuze quest oriëntatie nuanceert de vaak gevonden positieve relatie tussen religie en homonegativiteit. Dit illustreert dat intolerantie ten aanzien van homoseksualiteit niet noodzakelijk samenhangt met louter religieus zijn maar wel met hoe een religie wordt ervaren.

Meer onderzoek is nodig om de mechanismen van een quest oriëntatie te begrijpen en hoe een quest oriëntatie gecultiveerd kan worden. In dit onderzoek konden we alleen zelf-ingeschatte religiositeit, religieuze quest oriëntatie en een proxy voor religieus gedrag onderzoeken. Andere religieuze indicatoren zoals intrinsieke, extrinsieke, fundamentalistische oriëntaties werden niet onderzocht. Een nader onderzoek van deze oriëntaties kunnen meer inzicht geven in de seksuele vooroordelen bij moslim en christelijke jongeren.

Referenties

Adolfson, A., & Keuzenkamp, S. (2006). *Opinieonderzoek onder de bevolking - Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N. (1993). *The Authoritarian Personality*. New York: W.W. Norton Company.

- Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Batson, D.C., Denton, D.M., & Vollmecke, J.T. (2008). Quest religion, anti-fundamentalism, and limited versus universal compassion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 47(1), 135-145.
- Batson, D.C., Eidelman, S.H., Higley, S.L., & Russell, S.A. (2001). ‘And who is my neighbor?’ II: Quest religion as a source of universal compassion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(1), 39-50.
- Batson, D.C., & Schoenrade, P.A. (1991a). Measuring religion as a quest: 1) Validity concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30(4), 416-429.
- . (1991b). Measuring religion as quest: 2) Reliability concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30(4), 430-447.
- Bradt, L., Pleysier, S., Put, J., Siongers, J., & Spruyt, B. (Eds.) (2014). *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 3 en de JOP-schoolmonitor 2013*. Leuven: Acco.
- Coyle, A., & Rafalin, D. (2001). Jewish gay men’s accounts of negotiating cultural, religious, and sexual identity: A qualitative study. *Journal of Psychology & Human Sexuality*, 12(4), 21–48.
- Dobbelaere, K., & Billiet, J. (2010). Late 20th-century trends in catholic religiousness Belgium compared with western and central European nations. *La Transformation Des Églises Chrétiennes En Europe Occidentale*, 6, 113-145.
- Duriez, B., Luyten, P., Snauwaert, B., & Hutsebaut, D. (2002). The importance of religiosity and values in predicting political attitudes: Evidence for the continuing importance of religiosity in Flanders (Belgium). *Mental Health, Religion & Culture*, 5(1), 35–54.

- Ellis, S. J., Kitzinger, C., & Wilkinson, S. (2003). Attitudes towards lesbians and gay men and support for lesbian and gay human rights among psychology students. *Journal of Homosexuality*, 44(1), 121–138.
- Finlay, B., & Walther, C. S. (2003). The relation of religious affiliation, service attendance, and other factors to homophobic attitudes among university students. *Review of Religious Research*, 44(4), 370–393.
- Fleischmann, F., & Phalet, K. (2012). Integration and religiosity among the Turkish second generation in Europe: A comparative analysis across four capital cities.” *Ethnic and Racial Studies*, 35(2), 320–341.
- Gungor, D., Fleischmann, F., & Phalet, K. (2011). Religious identification, beliefs, and practices among Turkish Belgian and Moroccan Belgian muslims: Intergenerational continuity and acculturative change. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 42(8), 1356–1374.
- Habermas, J. (2006). Religion in the public sphere. *European Journal of Philosophy*, 14(1), 1–25.
- Herek, G. M. (1994). Assessing Heterosexuals’ Attitudes toward Lesbians and Gay Men: A Review of Empirical Research with the ATLG Scale. In B. Greene & G. Herek, *Lesbian and Gay Psychology: Theory, Research, and Clinical Applications* (pp. 206–228). Thousand Oaks California United States: SAGE.
- Herek, G. M. (2004). Beyond “homophobia”: Thinking about sexual prejudice and stigma in the twenty-first century. *Sexuality Research & Social Policy*, 1(2), 6–24.
- Hirschman, C. (2004). The Role of Religion in the Origins and Adaptation of Immigrant Groups in the United States. *International Migration Review*, 38(3), 1206–1233.

- Hooghe, M. (2011). The impact of gendered friendship patterns on the prevalence of homophobia among Belgian late adolescents. *Archives of Sexual Behavior*, 40(3), 543–550.
- Hunsberger, B., & Jackson, L. M. (2005). Religion, meaning, and prejudice. *Journal of Social Issues*, 61(4), 807–826.
- Huschek, D., de Valk, H. A., & Liefbroer, A. C. (2011). Gender-role behavior of second-generation Turks: The role of partner choice, gender ideology and societal context. *Advances in Life Course Research*, 16(4), 164–177.
- ILGA-Europe (2013). *Annual review of the human rights situation of lesbian, gay, bisexual, trans and intersex people in Europe*. ILGA-Europe.
- Jacobs, D., & Rea, A. (2011). *Verspild talent. De prestatiekloof in het secundair onderwijs tussen allochtone en andere leerlingen volgens het PISA-onderzoek 2009*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Kite, M. E., & Whitley, B. E. (1996). Sex differences in attitudes toward homosexual persons, behaviors, and civil rights a meta-analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(4), 336–353.
- LaMar, L., & Kite, M. (1998). Sex differences in attitudes toward gay men and lesbians: A multidimensional perspective. *Journal of Sex Research*, 35(2), 189–196.
- Loobuyck, P. (2010). Habermas over religie in een postseculiere samenleving. *Filosofie*, 20(5), 5–10.
- Paternoster, R., Brame, R., Mazerolle, P., & Piquero, A. (1998). Using the correct statistical test for the equality of regression coefficients. *Criminology*, 36 (4), 859–66.

- Phalet, K., & Gungor, D. (2004). Religieuze dimensies, etnische relaties en burgerschap: Turken en Marokkanen in Rotterdam. In K. Phalet, & J. ter Wal (Eds.), *Muslims in Nederland Deel C*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Roggemans, L., Spruyt, B., Van Droogenbroeck, F., & Keppens, G. (2015). Religion and Negative Attitudes towards Homosexuals: An Analysis of Urban Young People and Their Attitudes towards Homosexuality. *Young*, 23(3), 1-23.
- Rummens, S. (2007). Hoe seculier is de postseculiere samenleving? *Ethiek En Maatschappij*, 10(4).
- Schnoor, R. E. (2003). *Finding one's place: Ethnic identity construction among gay Jewish men*. Montreal: McGill University.
- Stulhofer, A., & Rimac, I. (2009). Determinants of homonegativity in Europe. *Journal of Sex Research*, 46(1), 24–32.
- Vettenburg, N., Elchardus, M., Put, J., & Pleysier, S. (Eds.) (2013). *Jong in Antwerpen en Gent. Bevindingen uit de JOP-monitor Antwerpen-Gent*. Leuven: Acco.
- Whitley, B. E. (2009). Religiosity and attitudes toward lesbians and gay men: A meta-analysis. *International Journal for the Psychology of Religion*, 19(1), 21–38.
- Whitley, B. E., & Ægisdóttir, S. (2000). The Gender Belief System, Authoritarianism, Social Dominance Orientation, and Heterosexuals' Attitudes Toward Lesbians and Gay Men. *Sex Roles*, 42(11), 947–967.
- Wilkinson, W. W. (2004). RESEARCH: Religiosity, authoritarianism, and homophobia: A multidimensional approach. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 14(1), 55–67.
- Wright Jr, L. W., Adams, H. E., & Bernat, J. (1999). Development and validation of the homophobia scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 21(4), 337–347.